

Λίγα λόγια για την εποχή, τον Ρήγα και τη Χάρτα

Ο ευρωπαϊκός 18^{ος} αι. αποκαλείται συνήθως ο *Αιώνας του Διαφωτισμού* ή των *Φώτων*, για τη μεγάλη πρόοδο των επιστημών και του πνεύματος, για την επικράτηση της κοινωνικής ελευθερίας, της επιστημονικής γνώσης και της θρησκευτικής ανοχής σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς και για την απαλλαγή της κοινωνίας από οποιεσδήποτε προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες. Οι εξελίξεις στον χώρο της διανοήσης σαφώς επηρεάζουν το πολιτικό γίνεσθαι, καθώς όλο και ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, κυρίως οι εύποροι αστοί, διεκδικούν περισσότερα δικαιώματα: οι απόλυτες μοναρχίες δίνουν τη θέση τους σε καθεστώτα της φωτισμένης δεσποτείας. Η Γαλλία, η Ρωσία και, προπαντός, η Μεγάλη Βρετανία, που αναδεικνύεται σε θαλασσοκρατορία, κυριαρχούν στην πολιτική σκηνή. Η έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, το 1789, έρχεται να αλλάξει τις πολιτικές ισορροπίες και να επιταχύνει τις εξελίξεις. Οι συντηρητικές δυνάμεις στην υπόλοιπη Ευρώπη συσπειρώνονται. Το τέλος του 18^{ου} αιώνα βρίσκει την Ευρώπη χωρισμένη σε δύο στρατόπεδα: από τη μια, η φιλελεύθερη Γαλλία, που με επικεφαλής τον νεαρό στρατηγό Ναπολέοντα πρεσβεύει την ελευθερία, την εκλαΐκευση της διοίκησης και τη δημοκρατία. Από την άλλη, τα μοναρχικά καθεστώτα της υπόλοιπης Ευρώπης, με πρώτη την Αυστροουγγαρία, να προσπαθούν να σταματήσουν την εξάπλωση των επαναστατικών ιδεών, χωρίς αποτέλεσμα, μια και ο επόμενος αιώνας, ο 19^{ος}, θα συνδεθεί με τη δημιουργία των εθνικών κρατών. Στη νοτιοανατολική πλευρά της Μεσογείου έχουμε μια Οθωμανική Αυτοκρατορία σε παρακμή, ήδη από τον 17^ο αι.: παρά την αποδιοργάνωση της τοπικής αυτοδιοίκησης και του στρατού, την αλόγιστη φορολόγηση, την εσωτερική διάσπαση και τις συγκρούσεις μεταξύ της κεντρικής διοίκησης και των μεγάλων γαιοκτημόνων και τοπικών παραγόντων, καθώς και την εδαφική της συρρίκνωση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχίζει να έχει υπό τον έλεγχο της νευραλγικές περιοχές για την οικονομία της Ευρώπης, διατηρώντας έτσι αμείωτο το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων, που επιθυμούν να εξασφαλίσουν τα συμφέροντά τους στην περιοχή.

Η επιστήμη της χαρτογραφίας σημειώνει καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αι. αλματώδη ανάπτυξη, καθώς περνάει στην επιστημονική της περίοδο: η δημιουργία ισχυρών κρατών με αυστηρή κεντρική διοίκηση δημιουργεί την ανάγκη για γνώση, καταγραφή, τεκμηρίωση, προστασία και αξιοποίηση του πλούτου των επικρατειών, επομένως και για τη δημιουργία νέων έγκυρων χαρτών, σε ενιαίο και μεθοδικά μελετημένο χαρτογραφικό υπόβαθρο, που αναδεικνύονται σε βασικά «εργαλεία» της εθνικής εξουσίας των κρατών και των νέων πολιτικών, οικονομικών και γεωστρατηγικών προσανατολισμών. Ενώ σε κυβερνητικό επίπεδο η στρατιωτική –και απόρρητη– χαρτογραφία σημειώνει σε όλη την Ευρώπη αλματώδη πρόοδο, παράλληλα με αυτή, η παράδοση της λόγιας χαρτογραφίας συνεχίζει να παράγει αξιόλογους χάρτες, με κυρίαρχες μορφές τους G. Delisle (1675-1726) και J. B. B. D'Anville (1697-1782). Ας μην ξεχνάμε ότι οι λόγιοι της εποχής στρέφονται στην κλασική αρχαιότητα αναζητώντας πρότυπα αισθητικά και νοητικά. Η λόγια χαρτογραφία εξυπηρετεί σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες των κλασικών σπουδών, στις οποίες χρειάζονται οι χάρτες, ως εποπτικό βοήθημα για την εμβάθυνση στον κόσμο της αρχαιότητας. Έτσι, οι χάρτες που ανασυστήνουν τις πόλεις και τους τόπους της αρχαιότητας γίνονται εξαιρετικά δημοφιλή αναγνώσματα. Χαρακτηριστική είναι η διάδοση του έργου του αρχαιογνώστη αβά Jean-Jacques Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire* (Παρίσι, 1788), το οποίο μεταφράζεται στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες (στα ελληνικά από τους Γ. Σακελλάριο, Γ. Βεντότη, Ρήγα). Για τη γαλλική έκδοση του *Ανάχαρση* εκδόθηκε από τον μεγάλο γεωγράφο Barbié du Bocage ένας συνοδευτικός Άτλας, *Atlas du Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (Παρίσι 1788), έργο που αργότερα αποτέλεσε βασική πηγή του Ρήγα στη σύνταξη της *Χάρτας*.

Η πρόοδος των επιστημών δεν αφήνει ανεπηρέαστο τον ελληνικό κόσμο. Ενώ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σημειώνονται συχνές εξεγέρσεις, με πιο γνωστή τα περίφημα Ορλωφικά (1770), οι Έλληνες έμποροι φτάνουν σε όλη την Ευρώπη από ξηράς και διά θαλάσσης και δημιουργούν ελληνικές παροικίες στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδίως κατά μήκος του Δούναβη,

αποτελώντας έτσι τους πυρήνες που σιγά σιγά δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την πνευματική αναγέννηση του Γένους. Σημαντικός αριθμός Ελλήνων λογίων συμβάλλουν με το έργο τους στην πνευματική καλλιέργεια του ελληνισμού, την οποία, συνεπεί με το πνεύμα της φωτισμένης Ευρώπης, αντιμετωπίζουν ως απαραίτητη προετοιμασία για να βρει τον δρόμο του προς τις δυναμικές διεκδικήσεις του 19^{ου} αι. Συνακόλουθη της προόδου είναι η δημιουργία ελληνικών τυπογραφείων στις πόλεις όπου υπάρχουν ελληνικές παροικίες, αλλά και η δημιουργία σχολείων για τα ελληνικά γράμματα, αρκετά εκ των οποίων είναι υψηλού επιπέδου.

Κοντά στις άλλες επιστήμες, οι σπουδασμένοι στη Δύση νέοι επιστήμονες –φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού– στρέφουν το ενδιαφέρον τους στις επιστήμες της γεωγραφίας και της χαρτογραφίας. Φαίνεται πως στην αρχή το ενδιαφέρον για τη χαρτογραφία είναι μια συμβολική κίνηση συμμετοχής στην πρόοδο της φωτισμένης Ευρώπης, σύντομα όμως η γεωγραφία και οι χάρτες αναδεικνύονται σε σημαντικά εργαλεία για την καλλιέργεια της εθνικής αυτοσυνειδησίας. Μεταξύ άλλων, εκδίδονται, ήδη από το 1700, σειρές γεωγραφικών έργων και χαρτών στα ελληνικά. Το 1700, ο Χρυσανθος Νοταράς, που είχε σπουδάσει στο Παρίσι κοντά στον Giovanni Domenico Cassini, εκδίδει στην Πάδοβα έναν παγκόσμιο χάρτη, τον πρώτο χάρτη της νεότερης ιστορίας στην ελληνική γλώσσα, και αργότερα μία *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά* (1716), ενώ ο σύγχρονός του, Μελέτιος Μήτρου, ο επιλεγόμενος Γεωγράφος, συγγράφει ένα τετράτομο γεωγραφικό έργο, που διδάσκεται καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα στα ελληνόφωνα σχολεία της Ευρώπης και το οποίο επίσης είχε στην κατοχή του ο Ρήγας.

Λίγους μήνες πριν οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου αναφερθούν στην *Εφημερίδα* τους στους άρτι εκδοθέντες ελληνικούς γεωγραφικούς πίνακες που «εναγκαλίζονται με προθυμίαν και αυτοί οι Ευρωπαίοι», φτάνει για δεύτερη φορά στη Βιέννη ο Ρήγας Βελεστινλής¹. Γραμματικός, πολύγλωσσος, λόγιος, με εμπειρία στη διπλωματία και την πολιτική, την οποία έχει αποκτήσει κατά την υπηρεσία του στους κύκλους των Φαναριωτών, δίπλα στον Μεγάλο Δραγουμάνο της Πύλης, Αλέξανδρο Υψηλάντη, και τον ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας, Νικόλαο Μαυρογένη, στην Κωνσταντινούπολη και το Βουκουρέστι, αλλά και με εμπορική δραστηριότητα που του έχει αποφέρει σεβαστή περιουσία και ανάλογη κοινωνική θέση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, με επαφές στους κύκλους των λογίων της διασποράς, των Φαναριωτών και ισχυρών πολιτικών προσώπων, τόσο στις Ηγεμονίες, όσο και στη μετεπαναστατική Γαλλία και την Αυστρία, και με διαμορφωμένη πολιτική σκέψη, προσανατολισμένη στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους στα Βαλκάνια, άνθρωπος της δράσης αλλά και των γραμμάτων, ο Ρήγας έρχεται στη Βιέννη για να τυπώσει βιβλία του και να δραστηριοποιηθεί στην εκεί ελληνική κοινότητα.

Η *Χάρτα της Ελλάδος* είναι ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και σημείο αναφοράς όχι μόνο για την ιστορία της ελληνικής χαρτογραφίας, αλλά και για τη διαμόρφωση των ιδεών και των ονείρων που ενέπνευσαν την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η *Χάρτα της Ελλάδος* εκδόθηκε το 1796-97 στη Βιέννη. Αν και όχι τόσο γνωστό όσο τα υπόλοιπα επαναστατικά έργα του μεγάλου εθνεγέρτη, καταλαμβάνει σημαντική θέση στο εκπαιδευτικό και επαναστατικό σύνολο του έργου του. Ταυτόχρονα, αποτελεί το κορυφαίο επίτευγμα της λόγιας ελληνικής χαρτογραφίας, όπως αυτή εκφράστηκε και αναπτύχθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αι. από μία σειρά νέων Ελλήνων λογίων, που είτε είχαν σπουδάσει στη Δύση είτε είχαν έμπρακτη εμπειρία εκεί, με έντονο ενδιαφέρον για τον μορφωτικό χώρο της γεωγραφίας, στο πλαίσιο της στροφής και του ενδιαφέροντος που σημειώνεται τον αιώνα αυτόν στην Ευρώπη για τις φυσικές επιστήμες.

Η *Χάρτα της Ελλάδος* τυπώθηκε το 1797, σε 1.220 αντίτυπα, στο τυπογραφείο του J. Nitsch, σε δώδεκα φύλλα διαστάσεων περ. 70x50 εκ., με συνολικές διαστάσεις περ. 2x2,1 μ., με χαρακτήρα τον Franz Müller και

¹ Οι επιβεβαιωμένες πηγές για τη ζωή του Ρήγα, ειδικά για τα χρόνια πριν από την αναχώρησή του για την Κωνσταντινούπολη, είναι πολύ περιορισμένες –αναμενόμενο, αν σκεφτεί κανείς πόσο το τραγικό του τέλος έδωσε αφορμή για μυθοπλασίες. Για μία συνοπτική παρουσίαση σημαντικών και επιβεβαιωμένων επεισοδίων από τη ζωή του Ρήγα, σε συνδυασμό με άλλα σημαντικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα κατά το διάστημα της ζωής του Ρήγα (1757/8-1798), δείτε το Χρονολόγιο.

χρηματοδότη τον Ευστράτιο Αργέντη. Στη *Χάρτα* εντάχθηκε, ως πρώτο φύλλο, η επιπεδογραφία της Κωνσταντινούπολης που είχε κυκλοφορήσει αυτοτελώς έναν χρόνο νωρίτερα, το 1796. Ο χρόνος προετοιμασίας της *Χάρτας* υπολογίζεται από έξι μήνες έως κάποια χρόνια πριν από την άφιξη του Ρήγα στη Βιέννη ή κατά τη διάρκεια της παραμονής του εκεί. Παρά τη σχετικά υψηλή τιμή της, ο αριθμός των αντιτύπων που τυπώθηκαν είναι αρκετά μεγάλος για τα εκτυπωτικά δεδομένα της εποχής, ενώ το γεγονός ότι ανάμεσα στα έργα του Ρήγα, με εξαίρεση τα επαναστατικά, η *Χάρτα* έχει το μεγαλύτερο τράβηγμα αντιτύπων, είναι ενδεικτικό και των προσδοκιών και των προθέσεων που είχε για αυτήν ο συντάκτης της. Εξάλλου, γνωρίζουμε από τα πρακτικά των ανακρίσεων, στις οποίες υποβλήθηκαν ο ίδιος και οι σύντροφοί του από την αυστριακή μυστική αστυνομία, ότι εκτός από τα αντίτυπα που είχε προλάβει να διαθέσει ο Ρήγας είτε μεμονωμένα στη Βιέννη είτε μέσω του δικτύου των εμπορικών αντιπροσώπων του Αργέντη, στο υλικό που κατασχέθηκε και καταστράφηκε υπήρχαν 700 αντίτυπα της *Χάρτας*, τα οποία προφανώς είχε σκοπό να διανείμει κατά την παραμονή του στον Μοριά.

Η περιοχή που απεικονίζεται στη *Χάρτα*, σύμφωνα και με την περιγραφή του τίτλου της, είναι αυτή που ορίζεται από τον Δούναβη και το Λιβυκό Πέλαγος κατά γεωγραφικό πλάτος και από την Αδριατική μέχρι τον Εύξεινο Πόντο κατά γεωγραφικό μήκος, μαζί με μέρος της Μικράς Ασίας, τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου πελάγους, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα. Η *Χάρτα* περιλαμβάνει επίσης μία κάτοψη αρχαίου ελληνικού θεάτρου, 162 νομίσματα στις δύο όψεις τους, έναν κατάλογο σημαντικών προσώπων και ηγεμόνων της περιοχής από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή και δέκα επιπεδογραφίες, δηλαδή τοπογραφικά σχέδια και όψεις σημαντικών πόλεων ή τοποθεσιών της αρχαιότητας, επτά από τις οποίες (Πλαταιές, Σαλαμίνα, Αθήνα, Θερμοπύλες, Σπάρτη, Δελφοί, Ολυμπία) προέρχονται από τον γαλλικό άτλαντα του J.D. Barbié du Bocage, *Recueil de cartes géographiques, plans, vues et médailles de l'ancienne Grèce relatifs au voyage du jeune Anacharsis, précédé d'une analyse critique de cartes* (Παρίσι, 1788).

Η *Χάρτα* δεν είναι ένας απλός αρχαιογνωστικός χάρτης που συνόδευε το υπόλοιπο έργο του Ρήγα – τα κείμενα. Ο ίδιος ο Ρήγας φαίνεται ότι διέθετε την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τι είναι επικοινωνιακό, ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθυνόταν – εξ ου, π.χ., η κατά περίπτωση χρήση δημώδους και λόγιας/αρχαϊζουσας γλώσσας και η ποικιλία των εκφραστικών μέσων στο έργο του: τραγούδι (*Θούριος*), εικόνα (προσωπογραφία Μεγάλου Αλεξάνδρου), εκλαϊκευμένη επιστήμη (*Φυσικής απάνθισμα*), μυθιστόρημα (*Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών*), ανθρωπογεωγραφία (*Νέος Ανάχαρσις*) και χάρτες.

Ο ίδιος ο Ρήγας, στον πρόλογο του έργου του *Φυσικής απάνθισμα*, κατακρίνει, μεταφράζοντας από τα γαλλικά, τη συνήθεια των δασκάλων να χρησιμοποιούν ατελείωτα κείμενα και λέξεις που κουράζουν «με τη γριφότητα του ελληνισμού». Από την επιλογή του να προτιμήσει έναν χάρτη αντί ενός ακόμα ογκώδους εγχειριδίου γεωγραφίας και από τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται το πλήθος των πληροφοριών πάνω στη *Χάρτα*, φαίνεται πως είχε κατανοήσει από πολύ νωρίς τον χάρτη ως ένα οπτικό και συνοπτικό μέσο επικοινωνίας, για την εύκολη και χωρίς ανούσιο κόπο μετάδοση γνώσεων και μηνυμάτων στον αναγνώστη, αλλά και ως ένα εποπτικό μέσο υψηλής απόδοσης στην εκπαιδευτική διαδικασία. Κοινό χαρακτηριστικό άλλωστε όλων των έργων του, παρά την αξιοσημείωτη ποικιλία τους, είναι ότι προβάλλουν παραδείγματα του βίου των ελεύθερων ανθρώπων, τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους η ελευθερία, όπως εκφράζεται σε μια Πολιτεία ισονομίας και δικαιοσύνης, επιτρέπει στους ανθρώπους να ζουν, να εξελίσσονται, να δημιουργούν και να ευημερούν, χωρίς να περιορίζονται από την ανομία και την αυθαιρεσία. Στο πνεύμα αυτό, η περιήγηση στη *Χάρτα* αναδεικνύεται σε ένα νοητό ταξίδι στο όραμα του Ρήγα για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον μιας ιδανικής, ευνομούμενης Πολιτείας ελεύθερων πολιτών, σε πνεύμα συναδέλφωσης και ισονομίας, «χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και διαλέκτου», με άξονες τα ιδανικά της κλασικής αρχαιότητας, αλλά και της Γαλλικής Επανάστασης, για δημοκρατία και ισονομία: ένα ταξίδι στον τόπο, τον χρόνο και – γιατί όχι;– στην ουτοπία της Επανάστασης.